

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויגש, תשפ"ג, מספר 1501

האמנם רציפות?

הרהורים על עשרה בטבת כיום הקדיש הכללי

דב שוורץ

דתיים ובדיכוי מיעוטים חסרי הגנה. על פי רוב לא היה ייצור מחושב ומתוכנן לצורך הרג שיטתי של מיעוטים. הרג מתוך מניע של מחיקה מוחלטת של גזע מתוך שיקולים "היגייניים", ויצירת אמצעים טכנולוגיים מיוחדים וזולים לצורך מחיקה כזו הם תופעות חדשות. יש סיבות לטעון שלא היה רצף של הרג. לעומת זאת ההכרה הדתית מתקשה לקטוע את הרצף של שנאת ישראל. אם אכן העולם מנוהל מתוך מעורבות אלוהית בדרך זו או אחרת הרי שיש סדר הנע מרצח המונים במקרא ובתקופת בית שני לאנטישמיות של ימי הביניים והעת החדשה ועד לשואה.

אני מבקש להצביע על דיון של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק בהשלכות של הרציפות. הרב סולובייצ'יק בפירושו לקינות לתשעה באב עמד בפני בעיה תאולוגית. הרי המדרשים טענו, כי נבזרזאדן רב הטבחים, שרצח יהודים רבים, שב בתשובה. חז"ל ביקשו להמחיש את עוצמתה הסוחפת של התשובה, התקפה גם כאשר נדמה שאין דרך חזרה. אף הרמב"ם, שטען שנשללה אפשרות התשובה מפרעה, ציין שבתחילה הייתה לו אפשרות לחזור בו, ורק בשלב מסוים נענש בשלילת התשובה. אם אכן עיקרון הרצף קיים, השאלה היא מה מעמדם של נאצים. האם יש חציית גבול שאיננה מאפשרת תשובה? הרב סולובייצ'יק כתב:

תשובה מועילה אפילו לעמלק! לעתים קרובות תהיתי: אילו אדם כגרינג, כגבלס או כהיטלר,

אני מבקש לבחון את החלטת הרבנות הראשית להפוך את יום עשרה בטבת ליום הקדיש הכללי. שני עקרונות מנחים אותי. העיקרון האחד הוא המחויבות של חוקר לבחון משמעויות של החלטה היסטורית ודתית. העיקרון השני הוא הביוגרפי. אני מאמין שהחוקר האובייקטיבי ביותר איננו יכול לשים את ה"אני" בסוגריים, ולהתעלם ממנו לחלוטין כלא היה. כותב שורות אלה הוא בן יחיד לשני הורים ניצולי שואת רומניה.

התופעה של קישור השואה לעשרה בטבת אופיינית לציונות הדתית. הציבור האורתודוקסי שאיננו ציוני לא קיבל את החלטתה של הרבנות. היתרון של החלטה זו נעוץ בראש ובראשונה בקביעת יום זיכרון דתי, שכן החשש שהצבת יום זיכרון לאומי לאירוע כמו השואה, למשל, ייחלן אותו. לציבור הדתי יש אינטרס אמוני וגם אישי-תודעתי להדגיש את חלקו בצרה, ולו מפני שאחדות ישראל מחייבת שלא לטשטש מיעוטים, מה גם שהציבור הדתי באירופה הכבושה בתקופת הנאצים לא היה במיעוט. יתרון נוסף לכאורה הוא הרציפות של רדיפות היהודים. מבחינה זו קו מקשר בין חורבן בית ראשון כנקודת פתיחה, לבין רדיפות היהודים בימי הביניים, למשל, ולאירועים הטראומטיים במאה העשרים. באופן כזה ההישג הוא הפרשנות הדתית לאירועי המאה העשרים כמו להקמת המדינה.

אבל ליתרונות אלה יש חיסרון בולט. הצבת השואה ברצף רדיפות היהודים מעקרת לכאורה את הייחודיות שלה. אם אכן נתייחס לשואה בקריטריונים היסטוריים בלבד נמצא שהשמדה כזו הייתה ייחודית. ההיסטוריה של האנטישמיות הציגה פרעות שבהן ניספו עשרות אלפים ואף יותר מכך במאבקים בין

* פרופ' דב שוורץ הוא ראש המכון ע"ש ורהפטיג לחקר הציונות הדתית וחבר המחלקה לפילוסופיה יהודית, בר אילן. הוא עמית מחקר בכיר, מכון שלום הרטמן בירושלים.

בצלם'. ברגע שהנאצי מוצג כדמון, כשטן עלי אדמות, הוא הופך להיות "האחר המוחלט". שטן איננו יכול להיות בן אדם, ועל כן תפיסה כזו מקהה את החשש מהאפשרות של שיבת האירוע. באופן כזה השואה מוצגת כאירוע חד פעמי, אך מי יתקע לידינו שהסכנה להישנותו איננה קיימת לחלוטין. כדאי להזכיר פעם נוספת את הפולמוס שנקשר בשמה של חנה ארנדט על דמותו של אייכמן, שנתפס כביורוקרט ולא כמפלצת.

תפיסת ייחודה של השואה, העומדת במתח עם הכללתה ברצף הרדיפות כפי שנעשה בעשרה בטבת, נתונה בדיון ער בעולם הדתי. אציין רק כדוגמה את הגותו של הרב אליעזר ברקוביץ. בספרו הראשון "אמונה לאחר השואה" הוא צידד במובלע בעמדת הרבנות הראשית, ודן בשואה כחוליה ברצף של שנאת היהודים. לעומת זאת בספרו השני "עמו אנכי בצרה", שנכתב שנים אחדות לאחר קודמו, הוא פנה לנרטיב הסיפורי. בחיבור זה ניתח סיפורי גבורה דתית בשואה. כלומר, הוא נרתע במידה מסוימת מהמסכת המחשבתית שהציג בחיבור הראשון, והגיע למסקנה שבאירוע כמו "שואה" יש לשוב לקיום הממשי, לסיפורי החיים של אמונה בשואה, ולא לאמונה לאחר השואה. זו דוגמה אחת למורכבות ולמשמעות של עשרה בטבת.

תפיסת החורבן ביהדות כואבת וקשה, והשלכותיה מופלגות. אני באופן אישי מציב לנגדי את דמותו של אבי ז"ל. הוא עבר את מחנות העבודה בטרנסניסטריה, וכצעיר איבד את שנותיו היפות תחת עולם של הנאצים בסיוע האוקראינים. על בשרו חווה את ייחודיותה של השואה. אף על פי כן, מדי שנה בשנה הקפיד לומר בעשרה בטבת קדיש על הקרובים שנספו, ובמיוחד על אביו החולה, שאותו נשא על גבו במסע מרומניה לטרנסניסטריה, ולבסוף טמנו בקבר אחים. כמובן שלא הייתה אז תחושת זמן, והוא לא זכר את מועד פטירתו. כבוד עמוק שרחש איש המעשה, אבי ז"ל, להחלטת הרבנות הראשית. אב כמחנך.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

יימח שמם וזכרם, היה מראה סימנים כנים של חרטה ומוכן להפוך לאדם הגון – האם היינו מקבלים אותו? אינני יודע. אין כל ספק שככל שהיה הרוצח נבזרזאדן אכזרי, הכנופיה הנאצית היתה גרועה יותר. ברור שנבזרזאדן היה גרוע פחות מהיטלר ומאייכמן. אני מאמין שהנאצים היו העריצים המושחתים (corrupt), המרושעים והיהירים ביותר בהיסטוריה האנושית. ועדיין, הרמב"ם כתב: "שאין לך דבר שעומד בפני התשובה" (הלכות תשובה, פ"ג ה"ד).²

ניכר שהרב סולובייצ'יק פירש את השואה כפסגת הרצף של רדיפות היהודים. הנאצים היו האכזריים ביותר והיהירים ביותר בכך שביקשו לשנות את מבנה היקום וההיסטוריה. אבל התארים השלייליים שהזכיר הר"ד ("עריצים", "מושחתים") נאמרים גם ביחס לקודמיהם. כביכול יש מערכת שנתות שהנאצים עומדים בשיאה. הרב סולובייצ'יק ציין שהם היו מושחתים. אחת הטענות שהועלו בעקיפין ובמישרין בספרה של חנה ארנדט על אייכמן הייתה, שהנאצים לפחות כלל לא היו מושחתים, במובן זה שהם עשו את מלאכתם הזוועתית בנאמנות. מבחינתם הם היו שומרי חוק, ומילאו את תפקידם וייעודם ביעילות, אך לא מתוך טירוף ואקסטזה. בין כך ובין כך רק תפיסת רצף יכולה להעלות את שאלת התשובה. רק אם אכן קו מחבר בין נבזרזאדן רב הטבחים לאדריכלי ההשמדה ההמונית, ניתן לייחס תשובה לנאצים. אם ההבדל הוא כמותי בלבד אזי ניתן להתלבט אם דברי הרמב"ם על תשובה לכול יעילים גם ביחס לצורר הנאצי. לעומת זאת, אם מדובר באירוע ייחודי, אזי הכללים שהיו תקפים לצוררים הקודמים אינם תקפים ביחס לנאצים.

עצם ההתלבטות בשאלת התשובה ביחס לנאצים מציגה אותם כבני אדם. אמנם הם הגיעו לפסגת הרוע האנושי, ומעולם לא הייתה השחתת מידות כמו של הפעילות הנאצית, אולם אם הם יכולים לשוב בתשובה משמע שלפחות באופן פוטנציאלי הם לא איבדו את צלם אלוהים. לפי קו המחשבה של הרב סולובייצ'יק הנאצים אינם "האחר המוחלט".

הרב סולובייצ'יק הציג דיון הנסמך על מקורות. הוא הטיל ספק בהיקף ההגדרה של "אדם" כצלם אלוהים, אך לכלל מסקנה לא הגיע. למראית עין יש יתרון נוסף בהכללת הנאצים בעיקרון של 'נברא אדם

1 הרב סולובייצ'יק מסתמך על כך שבשנות החמישים והשישים של המאה שעברה ראה הציבור הדתי בנאצים מעין עמלקים מודרניים.
2 **בכה תבכה בלילה**, בעריכת הרב משה ליכטנשטיין ובתרגום הרב חיים נבון, תל אביב 2020, עמ' 160.